

А. ФЕТ ЯК ПОЕТ І МИСЛИТЕЛЬ

Розглядається філософська поетика А. Фета, акцентується увага на його інтерпретації «вічних» питань буття.

Ключові слова: природа, буття, життя, смерть, людина, розум, душа, метафізика, мистецтво, поезія, краса.

Рассматривается философская поэтика А. Фета, акцентируется внимание на его интерпретации «вечных» вопросов бытия.

Ключевые слова: природа, бытие, жизнь, смерть, человек, разум, душа, метафизика, искусство, поэзия, красота.

The article deals with A. Fet's philosophical poetics; it is specified his interpretation of the «eternal» issues of existence.

Key words: nature, existence, life, death, human being, mind, soul, metaphysics, art, poetry, beauty.

У другій половині 70-х рр. ХІХ ст. у культурному житті Росії відбулася подія, яка здивувала багатьох науковців і митців: у російському перекладі було опубліковано головну працю знаменитого німецького філософа А. Шопенгауера «Світ як воля і уявлення» (перший том). Переклад здійснив геніальний поет, тонкий лірик, виразник найінтимніших рухів людської душі — Афанасій Афанасійович Фет. Відомо, що він спочатку взявся за переклад фундаментальної праці І. Канта «Критика чистого розуму», але, довідавшись про вже існуючий російський переклад, звернувся до перекладу праць А. Шопенгауера, який виконав блискуче і отримав позитивні відгуки спеціалістів, любителів філософії, згодом перевидавався декілька разів, зокрема у ХХ ст.

Так хто ж А. Фет за своїми духовними вподобаннями — поет чи філософ, лірик чи кабінетний учений кантівського стибу, митець чи мислитель? У вирішенні цього питання формальна логіка з її законами мислення за принципом «або — або» не допоможе. У такому разі необхідно звертатися до логіки діалектичної, яка долає формально-логічні антиномії і виводить на простір вільного мислення за принципом «і — і». Дійсно, А. Фет уособлював у собі і поета, і філософа: два лики, обидві ці іпостасі гармонійно поєднувалися в одній людині. Його поезія філософічна, а філософія закарбована в поетичних формах. Безумовно, в нерозривній єдності цих двох форм вияву духу пріоритетною є поезія. Але А. Фет своєю поетичною творчістю довів, що філософія може бути втілена не тільки в абстрактній думці, в логічних формах розуму, а й у поетично-чуттєвих інтенціях. Цілком зрозумілим є звернення цього поета-мислителя до «вічних» питань людського життя: буття і ніщо, інстина і неправда, добро і зло, прекрасне і потворне, дійсність і мрія, світ краси і проза життя. І, звичайно,

в центрі його уваги — фундаментальні онтологічні проблеми, серед яких проблема життя і смерті — одна з основних.

Парадоксальним є той факт, що А. Фет негативно ставився до терміна «метафізика», який є еквівалентом поняття «філософія». Відомо, що в 30–40-і рр. XIX ст. в Росії представники творчої інтелігенції — О. Герцен, М. Огарьов, М. Бакунін, В. Белінський, О. Григор'єв — товариш і побратим А. Фета — захоплювалися метафізичними теоріями І. Канта, Ф. Шеллінга, Г. Гегеля, намагалися інтерпретувати свої уявлення про російську дійсність у контексті вчень цих німецьких філософів. А. Фет у свої молоді роки дистанціювався від цих учень, його інтереси на той час були іншими: увагу поета цілком поглинула поетична творчість й у свої дев'ятнадцять років він опублікував збірку віршів «Ліричний пантеон». Таким чином, уже в студентські роки його як поета визнали літературні критики і знавці російської поезії (В. Белінський, С. Шевирьов, М. Погодін та ін.).

Слід відзначити, що окремі талановиті літератори в Росії ставилися до метафізики (філософії) з певною пересторогою. Відомо, що О. Пушкін недоброзичливо сприймав «німецьку метафізику» і в листі до Дельвіга від 2 березня 1827 р. зауважував: «Ненавиджу і зневажаю її» [1, с. 617]. З часом до неї втратив інтерес І. Тургенєв, з яким у А. Фета були дружні творчі зв'язки. До того ж офіційні правлячі кола в Росії ставилися до філософії завжди з підозрою — як до шкідливої форми мислення. На початку 50-х рр. XIX ст. викладання філософії в університетах Росії було заборонено.

Здавалося б, що в цій ситуації А. Фет мав би дистанціюватися від філософії. Але з роками його інтерес до неї посилювався, точніше, йому було органічно притаманне філософське світорозуміння, але воно відбивалося в поетичному сприйнятті світу і людини. Слід зазначити, що товаришування А. Фета з Л. Толстим, М. Страховим, заохочувальні відгуки останніх щодо його зацікавлення німецькою метафізикою і перекладацькою діяльністю сприяли утвердженню філософських мотивів у творчості поета. А. Фет, як уже зазначалося вище, студіював в оригіналі твори І. Канта, апофеозом же в його захопленні серйозною філософією стало вивчення філософських праць А. Шопенгауера і кваліфікований їх переклад російською мовою.

За твердженнями фетознавців, поет не визнавав такого літературного жанру, як «філософська поезія». Він висловлював думку про те, що не існує так званої «поезії думки». Поезія, якщо це поезія істинна, на його думку, органічно містить і елементи філософської рефлексії, але виражає їх опосередковано, через поетичне відчуття художника слова, через іноді невловимі, тонкі відтінки розуму. Думка поета — це поетична думка, вона втрачає свою

сутність, якщо прямо і безпосередньо у філософських категоріях намагається заявити про себе. Відповідно філософська думка має бути філософською і за змістом, і за формою, а не існувати в поетичному «вбранні». Коли А. Фет перекладав з німецької на російську мову філософські твори А. Шопенгауера, він мислив як професіональний філософ, тобто філософськими категоріями, а не поетичною мовою, хоча, очевидно, знаходив у шопенгауєрівській філософії елементи поезії, які просвічувалися через призму метафізичного умонастрою знаменитого німецького філософа.

Тематика поетичної творчості А. Фета надзвичайно різноманітна щодо філософських роздумів, особливо це стосується завершального етапу життя поета — циклу віршів за назвою «Вечірні вогні», один з розділів якого — «Елегії і думи» — містить вірші, змістовно позначені шопенгауєрівською філософією. Ось один із них — «Смерть», в якому провідною є думка людини про неминучість смерті, проти чого постає все її ество, жах заповнює душу перед невідворотністю свого особистого щезання. Вона шукає спасіння релігії, у філософських ученнях Сходу про інкарнацію, свідомо вдається до обману, що обіцяє той чи інший варіант безсмертя.

«Я жить хочу! — кричит он дерзновенный, —
Пускай обман! О, дайте мне обман!»
И в мыслях нет, что это лед мгновенный,
А там под ним — бездонный океан.

[5, с. 19].

Людина переконується: як це не прикро, безсмертя не існує. Усі варіанти, що пропонуються для його досягнення, безнадійливі. Тому «Слепцы напрасно ищут, где дорога, доверясь чувств слепым поводырям» [5, с. 19]. Рефлексує людина впадає в розпач, не може погодитися з приреченістю до смерті. Душевний стан відчаю і безнадійливості охоплюють її.

Бежать? Куда? Где правда, где ошибка?
Опора где, чтоб руки к ней простерть?
Что ни расцвет живой, что ни улыбка, —
Уже под ними торжествует смерть.

[5, с. 19].

Ніхто і ніщо не допоможе людині в її усвідомленні неминучості смерті. Можливо, Бог, Творець, надасть людині гарантію безсмертя? Але, судячи з усього, смертність людини є обов'язковою подією в проекті божественного створення світу. Життя, незважаючи на начебто його цінність, тимчасове, скороминуче і, згідно з поетом, «базар крикливый Бога», смерть же вічна, всесильна, вона — його «безсмертний храм» [5, с. 19].

Осмыслиючи проблему сенсу життя, М. Лермонтов, як відомо, вбачав у житті вельми сумнівну цінність: «И жизнь, как посмотришь с холодным вниманьем вокруг, — такая пустая и глупая шутка...». Ця його поетична думка стала згодом філософським афоризмом.

Фактично, таке ж розуміння життя, його сенсу характерне і метафізичним роздумам А. Шопенгауера, хоча він і зауважує, що життя, як і смерть, «теж не жарт» [7, с. 83]. «Постукайте в домовини і спитайте в мерців, — пише він, — чи не хочуть вони воскреснути, — і вони заперечливо похитають головами» [7, с. 84]. Згідно з А. Шопенгауером, приблизно так оцінюють людське життя Сократ, Вольтер («Я не знаю, що таке вічне життя; але це життя — скверна штука»).

Як відомо, індуси вбачали в Богові смерті — Ямі, два лиця: одне — страшне, лякаюче, друге — дуже ласкаве і добре. Перше уособлює життя з його стражданнями і муками, а друге — смерть, радість позбавлення від страждань. Чому ж люди так цінують життя, стрижнем якого є страждання — від першого крику до останнього подиху людини? Ось як пояснює існування цього феномену А. Шопенгауер: «Могутня прихильність до життя ... нерозумна і сліпа; вона пояснюється тільки тим, що все наше внутрішнє єство вже саме по собі є волею до життя і тому життя повинне здаватися нам вічним благом, яким би гірким, короткочасним і ненадійним воно не було; пояснюється ця прихильність ще й тим, що воля, у своєму первісному виді, несвідома й сліпа. Що ж стосується пізнання, то воно не тільки є основою цієї прихильності, а навіть, навпаки, розкриває нам незначність останньої і цим перемагає страх смерті» [7, с. 84].

Відомо, що Л. Толстой, з яким А. Фета тривалий час пов'язували узи дружби, був також симпатиком філософії А. Шопенгауера і до певного часу поділяв песимізм цього філософа щодо поглядів на проблему життя і смерті. А. Шопенгауер розбудовував свою метафізику на солідній історико-філософській традиції. Серед близьких йому за духом мудреців — Будда («Жити зі свідомістю неминучої страждань, ослаблення, старості і смерті неможливо — необхідно позбавити себе життя, будь-якої можливості жити»); Соломон («Усе в світі — і глупота, і мудрість, і багатство, і убогість, і веселість, і горе — усе суєта і пуста. Людина вмире і нічого не залишиться. І це безглуздо»); Сократ («Життя тіла — зло і обман. І тому знищення цього життя тіла є благом і ми повинні бажати цього») [4, с. 66]. Узагальнюючи людський і свій особистий досвід, А. Шопенгауер дійшов висновку: «Життя це те, чого не повинно бути, — зло, і перехід у ніщо є єдино можливим благом життя» [7, с. 84].

Л. Толстой після тривалих і болісних роздумів (цьому присвячена його «Сповідь») підсумовує: філософські погляди згадуваних вище мудреців, включно з А. Шопенгауером, ставлять їх прихильників у двозначне становище: вони розуміють, що життя — це зло, але все-таки живуть. Якщо бути послідовним, то слід позбавитися життя і тоді нікому буде заперечувати його. «Люди — прихильники таких поглядів — знають, що смерть краще за життя, але, не маючи сили волі жити згідно з такими поглядами, а саме: якнайшвидше покінчити з обманом і життям, нечебто чогось вичікують», — пише Л. Толстой. — І це є виявленням їхньої слабкості: знати, що життя — безглуздий жарт і, разом з тим, жити, умиватися, одягатися, обідати, говорити і навіть книжки писати» [4, с. 70]. Він дійшов висновку: знання як продукт діяльності розуму не прояснює сенсу життя, знайти його допомагає лише релігійна віра. «Якими нерозумними і спотвореними не були б відповіді віри, — зауважує Л. Толстой, — вони мають перевагу перед розумом, тому що відповідають на запитання: як і для чого жити? Згідно з вірою, жити слід за Законом Божим. Після смерті — єднання з Богом, рай. Отже, віра — це знання сенсу людського життя, внаслідок якого людина не позбавляє себе життя, а живе. Віра — це є сила життя. Якщо людина живе, то вона у щось вірить... Без віри не можна жити» [4, с. 79].

Ці питання, очевидно, докладно обговорювали А. Фет і Л. Толстой під час зустрічей у Ясній Полянці. Тому погляди А. Фета на проблему життя і смерті вельми суперечливі: з одного боку, усе його повсякденне життя — вимушена тривала військова служба на Херсонщині, наполегливе бажання «вийти в люди», стати респектабельною людиною, членом «вищого світу», створити й облаштувати поміщицьке господарство — дуже нагадувало ту модель життя, яку окреслив А. Шопенгауер. А. Фету імпонувала думка філософа про пріоритет волі як рушійної сили в житті людини і як уселенського начала. Усе життя поета багато в чому ґрунтувалося на особистому вольовому зусиллі, впертій діяльності зі створення самого себе й облаштуванні власного буття. З іншого боку, А. Фет як художник натура, геніальний поет, лірик не міг не любити це, замішане на стражданнях і муках так зване «повсякденне життя» — природне і суспільне. До цього слід додати, що А. Фет не був глибоко віруючою людиною. Віра в Бога не стала основоположною ідеєю в його естетиці і, очевидно, в буденному житті. Серед його поетичних творів рідко трапляються релігійні мотиви. Бог, у його розумінні, — це, перш за все, Бог природознавців і філософів-деїстів, тобто Творець усього суцього, дистанційований від світу людини. Сама ж людина, як результат творіння, є носієм творчого начала, «божественного вогню». Звертаючись до Бога, поет зазначає:

Нет, ты могуч и мне непостижим
Тем, что я сам, бессильный и мгновенный,
Ношу в груди, как оный серафим,
Огонь сильней и ярче всей вселенной.

[5, с. 23].

Шопенгауерівський песимізм стосовно цінності людського життя вживався в душі поета зі світлим оптимістично забарвленим почуттям любові до всього існуючого «під Сонцем». Це змушувало А. Фета немовби подвоювати буття, зі світу буденного йти у світ ідеальних, «чистих» сутностей, сповідувати естетичну філософію душі — «кордофілософію», прихильниками якої були український філософ П. Юркевич і його послідовник В. Соловйов. До речі, з останнім А. Фет товаришував, багато в чому поділяв його філософські й естетичні ідеї. В. Соловйов, як відомо, — видатний мислитель і поет, засновник філософської концепції всеєдності і софіології в Росії.

Російські софіологи — В. Соловйов, С. Булгаков та ін. — ставили питання життя і смерті таким чином: чи закінчується людське життя повністю і безповоротно, чи після смерті воно відроджується в новій якості? [2, с. 162] Адже про це ні наука, ні релігія ще не сказали свого останнього слова. Чи так уже весільна смерть? Індивід помирає, а вид homo sapiens залишається жити, життя триває всупереч претензіям смерті на абсолютне панування. Смерть можна розглядати як функцію життя. Тому її слід прийняти як данину, необхідну умову існування життя в історичному вимірі.

До теми смерті А. Фет звертався неодноразово — і в ранній період творчості, і в останні роки життя. Так, у другому випуску «Вечірніх вогнів» є вірш, що має назву «Смерті». Старіючий поет звертається до смерті немовби тет-а-тет, розмовляє з нею, сприймає без страху, як бажане явище, з яким «мукам всем конец и сладок томный хмель». Тон його звернення до неї оптимістичний, піднесено філософський:

Пусть головы моей рука твоя коснется
И ты сотрешь меня со списка бытия,
Но пред моим судом, покуда сердце бьется,
Мы силы равные, и торжествую я.

[6, с. 25].

Доки торжествує життя, доти смерті немає і необхідно жити всупереч цій сумній перспективі буття. А. Фет розмірковує в душі відомих висловлювань Епікура: «Найстрашніше з усіх зол, смерть, жодним чином нас не стосується, оскільки поки ми існуємо, смерті ще немає; коли ж вона приходить, ми вже не існуємо» [3, с. 314].

Еще ты каждый миг моей покорна воле,
Ты тень у ног моих, безличный призрак ты;
Покуда я дышу, — ты мысль моя, не боле,
Игрушка шаткая тоскующей мечты.

[6, с. 25].

Поет, що прожив сповнене важких випробувань життя, розмірковує про «вічні» питання буття як мудрець, котрий знає ціну і людини, і її справам. Але ці одвічні проблеми непокоїли його ще в ті далекі роки, коли необхідно було самостверджуватися в соціальному статусі. Тоді йому здавалося, що все життя ще попереду, а смерть — то вельми віддалена перспектива. У вірші «Смерті» тридцятишестилітній поет зазначає:

Когда измучен жаждой счастья
И громом бедствий оглушен,
Со взором полным сладострастья,
В тебе последнего участия
Искать страдалец обречен, —
Не верь, суровый ангел бога,
Тушить свой факел погоди.
О, как в страданье веры много!
Постой! Безумная тревога
Уснет в измученной груди.

[5, с. 10].

Цей вірш свідчить, що поет не розтратив свого життєвого потенціалу і йому так хочеться жити. Для нього ще «веет жизни благодать», хоча він уже «громом бедствий оглушен» і багато перестраждав. Трагізму сповнене його кохання до Марії Лазич, з якою не судилося бути разом. Чудові вірші поета адресовані А. Ф. Берс (Кузьмінській). Покладені на музику (як і багато інших віршів А. Фета), вони стали відомими в народі романсами.

Не менш глибокою була любов А. Фета і до російської природи. Усі пори року: весна, літо, осінь, зима — набули відображення в його поезії. Сам поет неодноразово зізнавався, що найбільше йому подобається весна — пора пробудження природи після тривалого зимового анабіозу. Перша травичка, небесна блакить, поява ластівок, теплий дощик, квітучий сад — ці та інші знакові слова, символи втілювали весну в його віршах. Але особливо у весняну пору вражали бджоли. Ось хто є істинним символом життя, радості буття, творчої праці!

Пропаду от тоски я и лени,
Одинокая жизнь не мила,
Сердце ноет, слабеют колени,
в каждый гвоздик душистой сирени.
Распевая вползает пчела.

[5, с. 54].

Як же не любити життя, природу в усіх їхніх проявах! Уранішня і вечірня зорі, зіркова ніч, сонячне світло, весінне небо, літній дощ, жовтий осінній лист, блискучий сніг, ласкавий сонячний ранок, тихі і ясні вечори, зелений ліс, степова стежина, троянда і соловей, море і зірки, небесний грім і тиша полів — усі ці та інші поетичні символи постійно наявні у фетівській поезії. Вони проникнуті глибокими поетичними відчуттями, сприймаються через інтелектуальну інтуїцію рефлексуючого художника слова. Ось один із зразків емоційно-радісного сприйняття весни:

Сад весь в цвету,
Вечер в огне,
Так освежительно — радостно мне!
Вот я стою,
Вот я иду,
Словно таинственной речи я жду.
Эта заря.
Эта весна
Так непостижна, зато так ясна!
Счастья ли полн,
Плачу ли я,
Ты — благодатная тайна моя.

[5, с. 62].

Радісно сприймає поет і літо:

Как здесь свежо под липою густою —
Полдневный зной сюда не проникал,
И тысячи висящих надо мною
Качаются душистых опахал.

[5, с. 64].

Викликає солодкий смуток осінь — необхідний етап у житті природи (і людини), яка готується до тривалого зимового спокою:

И болью сладостно-суровой
Так радо сердце вновь заныть,
И в ночь краснеет лист кленовый,
Что, жизнь любя, не в силах жить.

[5, с. 71].

Поет обожає весну, однак північна природа немислима без зими, глибоких снігів, тріскучих морозів, виючої хуртовини, льодяної холоднечі. Але і це — виявлення життя, і в ньому прихована своя, неповторна чарівність, необхідно тільки з любов'ю сприймати це, здавалося б, назавжди замерзле життя.

На пожитях немых люблю в мороз трескучий
При свете солнечном я снега блеск колючий,
Леса под шапками иль в инее седом,
Да речку звонкую под темно-синим льдом.

[5, с. 72].

А чи можна не любити пори доби? Ранок і день, вечір і ніч — усі вони оспівані поетом і близькі його сердечному сприйняттю. Як поетично тонко і філігранно змальовує він ранок, що поступово виступає із темної завіси ночі! Можна просто констатувати: «світає». А можна сказати про це поетичними словами душевно, так, як це робить А. Фет:

Плавню у ночи с чела
Мягкая падает мгла;
С поля широкого тень
Жметя под ближнюю сень;
Жаждою света горя,
Выйти стыдится заря;
Холодно, ясно, бело,
Дрогнуло птицы крыло...
Солнце еще не видать,
А на душе благодать.

[5, с. 110].

Поет радо зустрічає ранішню пору — переддень різноманітного денного життя:

Это утро, радость эта,
Эта мощь и дня, и света,
Этот синий свод,
Этот крик и вереницы,
Эти стаи, эти птицы,
Этот говор вод,
Эти ивы и березы,
Эти капли — эти слезы,
Этот пух — не лист,
Эти горы, эти доли,
Эти мошки, эти пчелы,
Этот зык и свист...

[5, с. 302].

Набираючий сили день немовби приглушує чуттєвість, яка поступається місцем раціоналістичному світосприйняттю:

Я полон дум, когда, закрывши вежды,
Внимаю шум
Младого дня и молодой надежды;
Я полон дум.

[5, с. 85].

А як чарують поета вечори, які вони бажані для нього! Майстерно, поетичним пером він змальовує їх, інколи за допомогою лише безособистісних коротких речень:

Прозвучало над ясною рекою,
Прозвенело в померкшем лузі,
Прокатилось над роцею немою,
Засветилось на том березу

[5, с. 126].

«Летний вечер тих и ясен» — такий же стан і душі поета, що спостерігає, як поступово щезає день, поступаючись місцем вечірнім сутінкам, ось-ось з неба глянуть зірки і засвітяться Чу-мацький Шлях.

Как незаметно потухают
Лучи и гаснут под конец!
С какою негой в них купают
Деревья пышный свой венец!
И все таинственней, безмерней
Их тень растет, растет как сон;
Как тонко по заре вечерней
Их легкий очерк вознесен!

[5, с. 127].

«Вечоріє» — складно знайти найприємніше слово для сприйняття того стану, який існує між днем, що відходить, і вечором, що настає. Невипадково А. Фет, завершуючи своє поетичне життя, створив цикл віршів, який має назву «Вечірні вогні». Саме в ньому особливо виразно через поетичну «тканину» проступають філософські «візерунки». І слід погодитися з думкою Гегеля про те, що «Сова Мінерви» вилітає в сутінках. «Сова Мінерви», як відомо, — символ мудрості, що була органічно притаманна А. Фету як у «чистому» виді (захоплення німецькою класичною філософією), так і в розкішній поетичній інкрустації.

Але, мабуть, найсокровеннішим джерелом поетичного нагнення для А. Фета (як і для Ф. Тютчева) була ніч, яку він обожнював, їй присвятив найкращі свої вірші. І якщо Ф. Тютчев сприймав ніч здебільше крізь призму космізму — як певне «вікно», відкрите в неосяжний розумом зірковий світ, то А. Фет змалював її переважно художньо-експресивно — як стан природи, з яким резонує завмираюча від захоплення душа.

«Сияла ночь, луной был полон сад...», — так розпочинає він знаменитий свій вірш-романс, присвячений духовно близькій йому людині — Т. А. Берс (Кузьмінській) [5, с. 100]. Ніч сяє, виблискує алмазами зірок, заворожує душу, викликає німе захоплення і поетичний екстаз.

«Какая ночь! Как воздух чист, как серебристый дремлет лист! — захоплено передає своє відчуття ночі поет. Ніч заспокоює душу і серце, просвітлює розум. Уночі душі стає просторніше. «Смотришь и дышишь, и слышишь дыханье свое», — пише він [5, с. 121].

Полночный свет, ты тот же день:
Белей лишь блеск, чернее тень,
Лишь тоньше запах сочных трав,
Лишь ум светлей, мирнее нрав,
Да вместо страсти хочет грудь
Вот этим воздухом вздохнуть
[5, с. 292].

До останніх днів А. Фет освідчується в любові до життя, до природи.

Покуда на груди земной
Хотя с трудом дышать я буду,
Весь трепет жизни молодой
Мнге будет внятн отовсюду.
[5, с. 38].

Уся цінність життя пізнається лише в порівнянні зі смертю. Цю думку поет проводить в разючому за силою впливу на відчуття і розум вірші «Ніколи». Картину, змальовану в ньому, можна уявити як результат планетарної катастрофи, що знищила життя на нашій планеті: поет просинається від тривалого смертельного сну, розсуває стлілу від часу домовину і залишає склеп. «Пора домой. Вот дома изумятся!», — думає він. Перед ним постає жахлива картина: кругом зима, кучугури снігу, стирчить мертвий ліс, не видно ні сліду, ні стежинок, не чути звуків, усе мовчить, «как царство смерти сказочного мира». Селище спить мертвим сном під сніговою пеленою, лише в безхмарній далечині височіє церква зі зруйнованою дзвіницею.

Ни зимних птиц, ни мошек на снегу.
Все понял я: земля давно остыла
И вымерла. Кому же берегу
В груди дыханье? Для кого могила
Меня вернула? И мое сознание
С чем связано? И в чем его призвание?
Куда идти, где некого обнять,
Там, где в пространстве затерялось время?
Вернись же, смерть, поторопись принять
Последней жизни роковое бремя.
А ты, застывший труп земли, лети,
Неся мой труп по вечному пути!
[5, с. 24–25].

Поет описує ситуацію, в якій людське життя в змертвілому середовищі втрачає будь-який сенс і смерть стає більшою цінністю, ніж життя. Для чого і для кого жити, якщо немає Іншого, немає самого життя? Сюжет і зміст цього вірша глибоко символічні: життя людини має смисл і цінність, якщо вона живе у звичному для себе природному та соціальному середовищах,

у свій історичний час. В іншому разі вона стає «чужою серед чужих». Гіпотетичне воскресіння людини — представника іншого історичного часу й іншої культурної епохи в новому культурно-історичному середовищі — рівнозначне для неї духовній смерті.

У зрілі роки й особливо наприкінці свого життя душа поета частіше резонує з шопенгауерівською філософією, і це природно: він старіє, слабнуть фізичні сили. В його віршах усе виразніше звучать раціоналістичні, забарвлені песимізмом нотки.

Жизнь пронеслась без явного следа
Душа рвалась — кто скажет мне, куда?
С какой заране избранною целью?
Но все мечты, все буйство первых дней
С их радостью — все тише, все ясней
К последнему подходят новоселью.
Так, заверша беспутный свой побег,
С нагих полей летит колючий снег,
Гонимый ранней, буйною метелью,
И на лесной остановаюсь глуши,
Сбирается в серебряной тиши
Глубокой и холодной постелью.

[5, с. 25].

«Полуразрушенный, полужилец могилы, о тайнствах любви зачем ты нам поешь?». — запитує сам себе поет. Дійсно, чи можливо, чи потрібно прославляти життя, оспівувати кохання, коли вже смерть «стукає у двері»? Він прохає у Бога, у природи, по можливості, легкої смерті — такої, яка притаманна квітці, наприклад, улюбленим троянді або ж конвалії. Потрібно піти з життя так, як сідає сонце за обрій, як гаснуть уранці зорі на нічному небі.

Солнца уже нет, нет и дня неустанных стремлений,
Только закат будет долго чуть зримо гореть;
О, если бы небо сулило без тяжких томлений
Так же и мне, оглянувшись на жизнь, умереть!...

[5, с. 28]

Померти, озирнувшись на життя, — ось чого прохає поет у долі. Життя, таким чином, зовсім не юдоль одних лише страждань, в ньому є добре і прекрасне, є щастя, воно бажане до останнього дня, до останнього подиху.

Душа дрожит, готова вспыхнуть чище.
Хотя давно угас весенний день
И при луне на жизненном кладбище
Страшна и ночь, и собственная тень.

[5, с. 28].

А. Фет немовби поділяє життя на дві складові: життя буденне, матеріальне і життя горне, ідеальне. У вірші «Добро і зло» він пише:

Два мира властвуют от века,
Два равноправных бытия:
Один объемлет человека,
Другой — душа и мысль моя.
[5, с. 22].

Ці два види буття становлять єдине ціле.
И как в росинке чуть заметной
Весь солнца лик ты узнаешь,
Так слитно в глубине заветной
Все мирозданье ты найдешь

[5, с. 22].

У контексті ідеї про співвідношення добра і зла розглядає поет ці дві складові життя. Перша з них — життя емпіричне — асоціюється зі злом і нагадує метафізичну модель життя, яку окреслив А. Шопенгауер: «Перш ніж так упевнено говорити, що життя — благо, яке достойне бажань і нашої вдячності, порівняйте неупереджено суму всіх мислимих радощів, котрі може людина отримати у своєму житті, із сумою всіх мислимих страждань, які трапляються на її шляху. Я вважаю що знайти баланс буде нескладно. Але, по суті, зовсім зайво сперечатися, чого на світі більше — благ чи зла, оскільки вже сам факт існування зла вирішує питання: зло ніколи не гаситься, ніколи не компенсується тим добром, яке існує поряд з ним і після нього: «Тисячі насолод не коштують однієї муки (Петрарка)» [7, с. 67]. Цю філософську думку А. Шопенгауера А. Фет неодноразово ілюструє поетично:

Нет ни надежд, ни сил для битвы —
Лишь, посреди ничтожных смут,
Как гордость дум, как храм молитвы,
Страданья в прошлом восстают.

[5, с. 42].

Страждання — атрибут життя повсякденного, яке сповнене й інших негативних феноменів.

Сквозь слез младенческих обманчивой улыбкой
Надежда озарит сумела мне чело,
И вот всю жизнь с тех пор ошибка за ошибкой,
Я все ищу добра — и нахожу лишь зло.

[5, с. 21].

Поет намагається зрозуміти смисл страждань, існування зла і не знаходить відповіді, яка б задовольнила його:

Что ж ты? Зачем — молчат и чувства, и познание.
Чей глаз хоть заглянул на роковое дно?
Ты — это ведь я сам. Ты только отрицание
Всего, что чувствовать, что мне узнать дано

[5, с. 21].

Істинне ж буття — це життя духа, світ ідей і естетичної насолоди. Це світ чистої краси — життя нагадує сон, у ньому немає місця скверні, стражданням. З точки зору А. Шопенгауера, доки існує чиста, естетична радість у цьому спогляданні світу краси, доти людина забуває про муки і страждання повсякденного життя. Про це ж говорив і І. Гете: «Хто бачить людську красу, того ніщо погане не може дістати: людина почуває себе у злагоді із собою і зі світом» [7, с. 452].

У контексті основних естетичних ідей А. Шопенгауера А. Фет поетично інтерпретує іншу складову буття — життя душі і серця.

Измучен жизнью, коварством надежды,
Когда им в битве душой уступаю,
И днем и ночью смежаю я вежды
И как-то странно порой прозреваю.
Еще темнее мрак жизни вседневной,
Как после яркой осенней зарницы,
И только в небе, как зов задушевный,
Сверкают звезд золотые ресницы.
...И этих грез в мировом дуновенье,
Как дым несусь я и таю невольно,
И в этом прозренье, и в этом забвенье
Легко мне жить и дышать мне не больно.

[5, с. 20].

Символічно інтерпретований поетом світ зірок — це антипод світу буденного, це світ мрій і чистої краси. Він і є основним предметом «чистого» мистецтва, зокрема мистецтва поезії. «Только пчела узнает в цветке затаенную сладость, только художник во всем чувствует прекрасного след», — зауважує А. Фет [5, с. 119]. За світом людських уявлень прихована його сутність — прекрасне, добре, вічне.

Нельзя заботы мелочной
Хотя б на миг не устыдиться,
Нельзя пред вечной красотой
Не петь, не славить, не молиться

[5, с. 60].

«На свете счастья нет, но есть покой и воля», — писав О. Пушкін. Щастя, якщо воно і є, стверджує всією своєю творчістю І. Фет, то лише в ідеальному світі краси.

А счастье где? Не здесь, в среде убогой,
А вот оно как дым.
За ним! За ним! Воздушною дорогой —
И в вечность улетим!

[5, с. 61].

Зазначеному вище розумінню життя як подвійного буття А. Фет залишався вірним до кінця днів, що особливо чітко окреслено в циклі віршів «Вечірні вогні».

А я, по-прежньому смиренный,
Забутый, кинутый в тени.
Стою коленапреклоненный,
И, красотою умиленный.
Зажег вечерние огни

[6, с. 201].

Підсумовуючи своє життя — повсякденне і художньо-творче — А. Фет стверджував, що він не зраджував своїм визначальним філософсько-естетичним принципам. Краса безсмертна, її ж творці, на жаль, смертні. Фізичне життя рано чи пізно закінчується і Парка — богиня смерті — неминуче обірве його нитку. Але життя духа, ідеї триває і після смерті творця — митця, поета, мислителя.

Список літератури

1. Благой Д. Д. Мир как красота (О «Вечерних огнях» А. А. Фета. В кн.: А. А. Фет. Вечерние огни. — М. : Наука, 1981. — С. 495–635.
2. Булгаков С. Н. Соч. В 2 т. Т. 1. — М. : Наука, 1993. — 603 с.
3. Таранов П. С. Анатомия мудрости: 120 философов: В 2-х тт. Т. 1. — Симферополь : Реноме, 1997. — 624 с.
4. Толстой Л. Н. Исповедь. В чем моя вера? — Л. : Худож. лит., 1990. — 416 с.
5. Фет А. А. Стихотворения. — М. : ГИХЛ, 1956. — 380 с.
6. Фет А.А. Вечерние огни. — М. : Наука, 1981. — 815 с.
7. Шопенгауер А. Избранные произведения. — М. : Просвещение, 1992. — 479 с.

Надійшла до редакції 16.05.2012 р.